

ANALÝZA POLITICKEJ A SOCIÁLNEJ KARIKATÚRY V ČASOPISOCH *RARÁŠEK* A *JEŽIBABA* V OBDOBÍ ROKOV 1870 – 1872

MATÚŠ KRÁTKY

KRÁTKY, Matúš. An analysis of the political and social caricatures in the magazines *Rarášek* and *Ježibaba* in the period 1870–1872. *Historický časopis*, 2020, 68, 2, pp. 249-269, Bratislava.

Nineteenth century Slovak caricatures come from a wide range of political positions. The magazines *Ježibaba* supporting the Slovak New School and *Rarášek* belonging to the Slovak National Party were the most important representatives of political and social humour in the years 1870–1872. They had different approaches to drawing caricatures and their thematic starting points, by which both participated in shaping the political thought of the period. The intense aggressiveness of the drawings in *Ježibaba* may be seen as a demonstration of the political effort of the New School to establish a new political orientation. On the other hand, the artistically more conservative *Rarášek* opened social themes and brought systematic effort to the work of political journalism.

Key words: Caricature. Kingdom of Hungary. *Ježibaba*. Journalism. 19th century. *Rarášek*. Satire.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.3>

Úvod

Keď hovoríme o Rakúsko-Uhorsku po vyrovnaní z roku 1867, ukazuje sa nám hneď niekoľko významných spoločenských trendov a ukazovateľov zmien. Popísať všetky je zložitý a nie úplne obsiahnuteľný proces. Pokúsiť sa poňať dejiny v širšom zábere si vyžaduje vždy mierne zovšeobecnenie a zjednodušenie. Spoločným menovateľom metamorfóz Rakúsko-Uhorska v tomto texte je jedno: politika.

Ústavné zmeny v decembri 1867 mali v prvom rade politický dopad. Rozdelenie monarchie na dve časti s výraznou autonómiou prinieslo mimo čiastočné upokojenie vnútornej politiky aj rozvoj tzv. honoračného straníctva a stranícko-politického systému v oboch častiach.¹ Tento rozvoj bol odlišný, rovnako ako bola rôznorodá aj národná emancipácia národov Rakúsko-Uhorska.² Nasledujúci

---

1 MALÍŘ, Jiří. Počátky politických stran a jejich systém(y) v českých zemích. In MAREK, Pavel (ed.). *Přehled politického stranictví na území Českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000, s. 10. ISBN 8086200256.

2 HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: SLON, 2009. s. 59, 124-126.

text teda neprekoná epistemologický koncept staršej historiografie, akým je nepochybne politické hľadisko.

Vyrovnanie a zmena politických pomerov priniesli novinky aj do slovenskej spoločnosti. Najdôležitejšou vnútornou politickou zmenou je vznik Novej školy slovenskej³ vedenej Jánom Nepomukom Bobulom⁴ v Pešti, ktorá tak vytvorila „alternatívu“ formujúcej sa národnej strany, v tej dobe pod neoficiálnym názvom Stará škola slovenská (od roku 1871 ako Slovenská národná strana, SNS).⁵ Táto na prvý pohľad drobná stratifikácia bola výsledkom niekoľkoročného procesu, ktorý môžeme v kontúrach badať už od roku 1861 na Memorandovom zhromaždení v Turčianskom Sv. Martine.⁶ Oproti hlavnému prúdu sa tu objavila menšia kritická platforma, zastúpená okrem niekoľkých zemanov aj Jánom Palárikom. Práve Palárik na sklonku svojho života podporil a niekoľkými článkami formuloval politické smerovanie tohto nového subjektu.⁷

Rozdvojenie národného hnutia nutne viedlo k prehľbovaniu diferenciácie. Obidva smery sa snažili o vymedzenie seba samých, svojho politického programu a v neposlednom rade im šlo o volebný zisk. Vývoj v monarchii na viacerých miestach smeroval k vzniku silných socioekonomických miliea, ktoré výrazne vplývali na skladbu spoločnosti a jej zmýšľanie. Typickým predstaviteľom je stranicko-politický systém Predlitavska, hlavne v Čechách, na Morave a v menšej miere aj v Sliezsku, kde strany vytvárali rôzne spoločenské, inštitucionálne a psychické väzby na politické strany. Využívali pritom voľnočasové aktivity, spolky, vzdelávanie a pod.⁸ To vedie k blízkej spätosti konkrétneho človeka s niektorým z politických táborov. V Uhorsku nebol vývoj socioekonomického

---

ISBN 9788074190100.

- 3 Od roku 1875 ako Slovenská strana vyrovnania. PODRIMAVSKÝ, Milan. Nová škola slovenská. In LIPTÁK, Lubomír et al. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Praha: Archa, 1992, s. 49. ISBN 8071150294.
- 4 Ján Nepomuk Bobula (1844 – 1903) – slovenský podnikateľ v oblasti stavebníctva, editor, novinár a peštiansky politik. PODRIMAVSKÝ, ref. 4, s. 49.
- 5 KAČÍREK, Ľuboš. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In *Studia Academica Slovaca*, 2012, č. 41. s. 295-296. ISBN 9788022332705.
- 6 PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam. *Slovenské dejiny III. (1780 – 1914)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 286. ISBN 9788081190810.
- 7 Napríklad aj sériu politických článkov *Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom*. PALÁRIK, Ján. Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom I. In *Slovenské Noviny*, 1868, roč. 1, č. 33, s. 1; PALÁRIK, Ján. Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom I. In *Slovenské Noviny*, 1868, roč. 1, č. 34, s. 1-2; PALÁRIK, Ján. Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom II. In *Slovenské Noviny*, 1868, roč. 1, č. 38, s. 1; PALÁRIK, Ján. Účel Austrie pod centralizmom a dualizmom II. In *Slovenské Noviny*, 1868, roč. 1, č. 39, s. 1.
- 8 MALÍŘ, ref. 1, s. 12.

milieu tak priamy, pričom mnohé jeho aspekty sa nikdy nevyvinuli do takej šírky. Avšak pokusy a inšpirácie sa dajú v malom meradle objaviť aj slovenskom jazykovom prostredí. Kľúčovou otázkou vo vzťahu k Novej škole slovenskej sa tak stáva to, aký myšlienkový svet vytvorila pre potreby svojich priaznivcov a voličov.

Ciest k skúmaniu myšlienkového sveta je mnoho a žiadna z nich nemôže mať ambíciu byť absolútne metodicky presnou a definitívnou. Pre potreby tohto textu bola zvolená analýza karikatúr, nakoľko predstavujú unikátny prameň a spôsob náhľadu do dialógu medzi politickými novinármi a čitateľmi. Zároveň je žurnalistika zdrojom informácií a zábavy, ktoré môžu formovať politické stanovisko.⁹

Karikatúra a s ňou súvisiaca satira sa rozvíjala prevažne v priestore západnej Európy, ale s nárastom jej popularity v nemeckom priestore dochádza k výraznému posunu smerom k národom habsburskej monarchie. Hlavným dôvodom úspechu je cielenie na širšie masy obyvateľstva.¹⁰ Ilustrácie, hoci finančne nákladnejšie na výrobu, mali výrazný potenciál popularity a mohli sa prihovárať aj menej gramotnej vrstve obyvateľstva.

Štúdium dejín a vývoja karikatúry má v slovenskej historiografii priestor na nové poznatky. V minulosti sa výskumy obmedzili na popisy jednotlivých období s niekoľkými príkladmi karikatúr, čo viedlo k súborným prácam, akou je napr. *Bič smiechu* Andreja Šveca.¹¹ Jadro textu je venované 20. storočiu a hlavne komunisticky ladenej politickej karikatúre, čo je spôsobené vznikom textu pred rokom 1989. Obdobie 1870 – 1872 je mapované len veľmi zbežne pomocou popisov jednotlivých časopisov.¹²

Druhým prístupom k štúdiu karikatúry môže byť aj vytýčenie historického momentu a jeho sledovanie prostredníctvom výrazových prostriedkov. Takýto výskum dáva možnosť prehlbovať vedomosti o konkrétnych udalostiach a ukazovať ich význam pomocou vysvetlenia ich satirického ponímania. Medzi významné texty tohto štýlu patrí napr. *Revolúcia 1848/49 v slovenskej a maďarskej karikatúre obdobia dualizmu*¹³ od Romana Holeca, ktorá komparuje dva národnostné prístupy v období spoločenskej rozpoltenosti

V tomto texte budú porovnávané kreslené karikatúry s prevažne politickým, ale aj sociálnym aspektom v časopisoch *Ježibaba* (1871 – 1872) a *Rarášek*

---

9 ŠVEC, Andrej. *Bič smiechu*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 19, ISBN 06104588.

10 PRAHL, Roman – VONDRÁČEK, Radim – SEKERA, Martin. *Karikatura a její příbuzní*. Plzeň: Arbor Vitae – Západočeská galerie v Plzni, 2014, s. 9-12. ISBN 9788086415987.

11 ŠVEC, ref. 9.

12 ŠVEC, ref. 9, s. 25-26.

13 HOLEC, Roman. *Revolúcia 1848/1849 v slovenskej a maďarskej karikatúre obdobia dualizmu*. In *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 111-125. ISBN 9788089396191.

(1870 – 1875). Časový horizont rokov 1870 – 1872 je síce úzky, ale zvolený z dôvodu krátkej existencie *Ježibaby*. Okrem krátkeho zhrnutia početnosti karikatúr sa text bude venovať tematickým popisom a ich ukotveniu v kontexte politického zmýšľania daného zoskupenia.

Vývoj slovenskej karikatúry v rokoch 1861 – 1872

Hoci v slovenskom prostredí sa z ekonomických dôvodov objavovali karikatúry v 19. storočí relatívne striedmo, existovalo niekoľko kľúčových periodík pokrývajúcich túto oblasť umeleckej tvorby. Základným stavebným kameňom slovenskej karikatúry sa stal časopis *Černokňažník* vedený Viliamom Paulínom Tóthom. Ako píše Andrej Švec v publikácii *Bič smiechu*, často bývali naivní a ukazovali technické nedokonalosti autora.¹⁴ Vyvažoval to na druhej strane účel, ktorý sformuloval Ján Alexy ako „*mravné prorocstvo... a šírenie národného povedomia*“.¹⁵

Táto zásada prevahy obsahu nad prevedením dlhodobo determinovala úroveň slovenskej karikatúry. *Černokňažník* vychádzal v rokoch 1861 – 1864, najprv v Budíne a neskôr v Skalici. V kontexte doby tak sarkasticky reagoval na vývoj ranej fázy parlamentarizácie monarchie a vývoja organizovaného národného hnutia. Podľa A. Šveca bol „najpriebornejším“ prvý ročník, kde sa vyskytovali desiatky politických karikatúr s rôznymi motívami.¹⁶ Medzi najradikálnejšie patrili motívy rozpadu monarchie, kde bol vyobrazený Anton von Schmerling s kladivom februárových patentov a Ferenc Deák prizerajúci sa na zatĺkanie skoby do rozpadajúceho sa stolu (monarchie).¹⁷ Postupom času takáto otvorená radikálnosť ustupuje alegorickým a metaforickým zobrazeniam a pod vplyvom cenzúry často ustupuje zmierlivejším formám kritiky národnostného a politického útlaku.¹⁸

Po zániku *Černokňažníka* v roku 1864 došlo ku krátkemu obdobiu „intermezza“, keď v slovenskom jazykovom prostredí chýbal špecializovaný humoristický časopis. Toto obdobie je spojené s dôležitými spoločenskými zmenami v strednej Európe a ich satirický odraz sa presunul do literárnych príloh seriózne zameraných novín ako sú *Pešťbudínske vedomosti*. Kreslená karikatúra však mierne upadla, pretože ani samotný Viliam Paulíny Tóth nepokračoval v jej tvorbe. Výtvarné zobrazenia sociálnych tém boli čiastočne presunuté na stránky *Jánošíka* a *Sokola*.¹⁹

---

14 ŠVEC, ref. 9, s. 22.

15 ŠVEC, ref. 9, s. 22.

16 ŠVEC, ref. 9, s. 23.

17 *Černokňažník*, 1861, roč. 1, č. 5, s.4.

18 ŠVEC, ref. 9, s. 23.

19 ŠVEC, ref. 9, s. 24-25.

Obdobie bez výrazného zástupcu politicky orientovaného humoru sa skončilo po vzniku Novej školy slovenskej. Ján Nepomuk Bobula,²⁰ najvýraznejšia postava nového politického zoskupenia, si uvedomoval dôležitosť takéhoto periodika. Nová škola slovenská priťahovala viacero zástupcov slovensky hovoriacej mestskej buržoázie v Pešti a Budíne.²¹ Jednou z podmienok karikatúry bol aj kultivovaný, ale hlavne politicky ostrý prejav. Nový projekt s politickou karikatúrou však vzišiel u politickej konkurencie – Stará škola slovenská začala od roku 1870 vydávať v Turčianskom Sv. Martine *Raráška*. Hlavným redaktorom bol Andrej Černiansky využívajúci pseudonym Monte Čerigo a neskôr ako vydavateľ označený M. A. Špánik. Mesačník *Rarášek* sa mal stať „*ideovým pokračovateľom Černokňažníka*“.²² Kopíroval politické stanovisko Starej školy a politického centra v Martine, útočil voči všetkým opozičným silám počítajúc Novú školu, avšak miera agresívnej satiry bola vyššia voči vládnym stranám a maďarizačným silám. Hlavnými karikaturistami boli Vladimír Kubát a Blažej Bulla. Mesačník ukončil svoju existenciu v piatom ročníku vydávania, keď ho dočasne na jeden rok nahradil časopis *Rarach*, redigovaný Andrejom Černianskym pod pseudonymom M. A. Špánik.²³

Nová škola slovenská sa svojho humoristického periodika dočkala na začiatku školského roku 1871/1872, keď v Pešti vo vydavateľstve Minerva vyšlo prvé číslo časopisu *Ježibaba*. Hlavným redaktorom sa stal Ján N. Bobula, vystupujúci pod prezývkami Ježibabeľ či Lokteš z Loktibrady. Autorom karikatúr bol podľa signatúr K. F. Čech. *Ježibaba* sa s prichádzajúcimi voľbami v roku 1872 stala týždenníkom s jednoznačne politickým obsahom a prezentáciou v prospech Jána N. Bobulu a ostatných kandidátov Novej školy. Po voľbách *Ježibaba* zaniká, oficiálne z ekonomických dôvodov.²⁴

Výskyt ilustrácií v časopisoch *Ježibaba* a *Rarášek*

V úvode boli naznačené základné rozdiely medzi týmito dvomi periodikami. Zatiaľ čo *Rarášek* patril k myšlienkovému prúdu Starej školy, *Ježibaba* bola prostriedkom politickej agitácie a komunikácie Jána Nepomuka Bobulu na čele Novej školy. V nasledujúcej kapitole sa pozrieme na základné rozdiely v kreslenej karikatúre či už z technického a štatistického hľadiska, alebo obsahového.

---

20 KAČÍREK, Ľuboš. Ján Nepomuk Bobula (1844 – 1903). In *Slováci v zahraničí 30*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 34-53. ISBN 9788081280917.

21 KAČÍREK, Ľuboš. Prívrženci Novej školy slovenskej (1868 – 1875) v Budapešti a na Dolnej zemi. In KOVÁCS, Anna. *Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť; Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2011, s. 88-121. ISBN 9789638858351.

22 ŠVEC, ref. 9, s. 25.

23 ŠVEC, ref. 9, s. 25-26.

24 ŠVEC, ref. 9, s. 26.

V prvom rade je potrebné pozrieť sa na početnosť ilustrácií, kresieb a karikatúr v jednotlivých ročníkoch. V prípade *Ježibaby* sa jedná o dva ročníky (1871 – 1872) v prípade *Raráška* o tri (1870 – 1872). Nakoľko prvý ročník *Raráška* nie je obsiahly, jeho zaradenie výrazne neovplyvňuje finálny výsledok. Čo však výrazne mení výsledné dáta, je premena *Ježibaby* z mesačného periodika na týždenné pred voľbami v roku 1872.²⁵ Zmena periodicity si totižto vynútila aj premenu rubriík a zmenu koncepcie karikatúry.

Z výsledných dát je tak zrejmé, že v priemere na jedno štvorstranové vydanie *Ježibaby* pripadali tri kreslené karikatúry, ktoré mali politický podtón a vyjadrovali satiru samé o sebe. Na počiatku pri šestnásťstranovom časopise bolo možné nájsť dvanásť politických karikatúr, takže po znížení periodicity sa pomerne zmenšil aj počet karikatúr. *Rarášek* uverejňoval výrazne menej karikatúr. V rámci osemstranových vydaní sa nachádzali väčšinou štyri ilustrácie, z toho politická karikatúra bola zvyčajne len jedna. Časť ilustrácií dopĺňalo text, z čoho vyplýva, že nemali výrazovú hodnotu samy osebe. Nie je teda možné považovať ich za karikatúry podobné *Ježibabe* ani v prípadoch, keď majú politický podtext. Oproti *Ježibabe* využíva *Rarášek* opakovanie ilustrácií, čo podtrhuje aj niekoľko ustálených rubriík. Z uvedených zistení vyplýva, že karikatúra sa v týchto dvoch tlačovinách vyvíjala nerovnomerne a s odlišnými zámermi v rámci textového korpusu.

Jednotlivé karikatúry sú pochopiteľne rozdielne tematicky. Systematizovať ich pomocou preddefinovaných kategórií, by mohlo byť v niektorých prípadoch problematické. Po menšej selekcii je možné vytvoriť niekoľko „umelých“ skupín, ktoré sa od seba odlišujú námetmi.

Politická karikatúra pred voľbami v roku 1872

Medzi najproblematickejšie zobrazenia v rámci karikatúry patria vyobrazenia osôb. Dôležitá je totižto vierohodnosť a presnosť, pretože bez „uhádnutia osoby“ stráca karikatúra pointu vtípu. Riešením môže byť aj pridanie textu v rámci obrázka, prípadne popisu. Vďaka tomu je identifikácia jednoduchšia. Každopádne hodnovernosť zobrazenej karikatúry ukazuje na rozvinutosť kresliarskeho umenia a celého humoristického časopisu.

Porovnanie *Ježibaby* a *Raráška* v tomto aspekte prináša jeden z hlavných rozdielov medzi prístupom Starej a Novej školy k humoristickému časopisu. Zatiaľ čo *Rarášek* obsahoval kresby a dopĺňujúce ilustrácie, karikaturisti *Ježibaby* sa vydali cestou zobrazovania konkrétnych osôb. Tento postup bol inšpirovaný aktuálnymi trendmi v karikatúre celej monarchie, keď kreslená karikatúra začala byť svojbytným žánrom a prevzala postupne pôvodnú úlohu textovej. S podob-

---

25 ŠVEC, ref. 9, s. 26.

nými vyobrazeniami sa môžeme stretnúť aj v maďarskej, českej alebo nemeckej jazykovej tlači.

Jedným z prvých karikovaných politikov bol pravdepodobne rodák z Vlchova, v rokoch 1867 – 1871 uhorský ministerský predseda a neskôr rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí Gyula Andrásy. Ten sa bez použitia mena objavil na titulnej strane štvrtého vydania prvého ročníka s heslom „*Tót nem ember!*“ na čele.²⁶ Obrázok má pre karikatúry typicky zväčšenú hlavu, vďaka ktorej je možné identifikovať niektoré črty Gy. Andrásyho. Postava má vysoké kúty a dlhé upravené fúzy s bradou. Má niekoľko doplnkov, ako napr. tyč s plachtou a nápisom, pušku či trúbku. Na druhej strane časopisu sa nachádza článok s rovnakým názvom, ktorý sa ale Gy. Andrásyho priamo netýka. Karikatúra reaguje na vlnu fóbie voči Slovanom, ktorá po rakúsko-uhorskom vyrovnaní naberala silnejšie kontúry v maďarskej politike. Použitie výrazu „*Tót nem ember!*“ so slovenským ekvivalentom „*Tót nie je človek*“ vystihuje práve toto. V kontexte je slovo *Tót* ekvivalentom pre Slováka, čo zvyrazňuje hierarchizáciu národností v rámci politiky.

Jednoznačne určenú karikatúru nájdeme v rámci toho istého čísla. Jedná sa o zobrazenie Kálmána Tisza, budúceho uhorského ministerského predsedu a zakladateľa Liberálnej strany. Na karikatúre *Tisa si volí prosriedok*²⁷ je vyobrazený v typickom oblečení a klobúku, ktorý síce čiastočne prekryval vyššie čelo, ale podobnosť ostáva relatívne presná. Sedí medzi dvomi stoličkami, zatiaľ čo na jednej je „*suprematija Maďarska*“, na druhom „*rovnoprávnosť národnia*“. Nová škola slovenská sa totižto v období svojho vzniku v roku 1868 opierala o možnosť spolupráce so snemovou ľavicou (*Balközép*) zastupovanou o. i. aj K. Tiszom. Jednou z agend ľavice bola aj rovnoprávnosť národov, ale postupom času sa ukazovala ako nemožným variantom. Nová škola slovenská tak pri vstupe do svojej druhej vývojovej fázy na začiatku 70. rokov 19. storočia začala kritizovať aj niekdajších spojencov a hľadať nový politický smer. Doplnujúci text popisuje sedenie v „*prosriedku*“ za výhodné kvôli možnosti opierať sa o ľavé a pravé témy, čím sa K. Tisza diskredituje ako stabilný politický partner pre Novú školu slovenskú, pretože táto „*prostredná pozícia*“ nie je podľa zoskupenia vhodná. Pre túto analýzu je zaujímavý aj úvod: „*...ktoby bol pred rokom povedal o nás, že sa do tejto krásnej polohy vtrepeme, do prosriedku?*“, ktorá potvrdzuje zmenu politického kurzu a istú mieru prekvapenia z vývoja kampane s blížiacimi sa voľbami.

Kálmán Tisza sa objavuje hneď niekoľkokrát v rámci vydání *Ježibaby*. Okrem neho je napr. v rámci karikatúry *Obraz z hornieho Uhorska*²⁸ ukázaný

26 *Tót nem ember*. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 4, s. [49].

27 *Tisa si volí prosriedok*. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 4, s. 50.

28 *Obraz z hornieho Uhorska*. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 9, s. 71.

F. Deák. Na rukách drží „rovnoprávnosť“ a za sebou má sprievod ľavice a pravice. Doplňujúci text kritizuje snahu získavania voličov prostredníctvom nespĺniteľných volebných sľubov a klamstiev, medzi ktoré patrí práve aj národná rovnoprávnosť.

Spomedzi zahraničných politikov sa objavila karikatúra Otta von Bismarcka v rámci obrazu *Skúška pána Bismarcka so svojimi žiakmi*,²⁹ kde spolu so skupinou pozorne sleduje českú hranicu a dochádza k názoru, že už je všetko v poriadku. V tomto zobrazení sa odráža zmena medzinárodnej politickej situácie, keď sa z dvoch nepriateľov po roku 1866 postupne stávajú spojenci. Táto karikatúra vybočuje z tradičnej línie *Ježibaby*, pretože medzinárodná situácia bývala glosovaná v textoch. Táto drobná obmena ukazuje snahu o rozvinutie šírky záberu karikatúry v rámci pôsobenia časopisu *Ježibaba*. Svojou snahou zobrazovať konkrétne osoby tak nadväzuje na staršie práce *Černokňažníka*.

Obr. 1:

Pochopiteľne, najviac satirických vyobrazení vzniká na pomedzí politickej a sociálnej karikatúry, hlavne v dobe pred voľbami. Za typický prejav je možné

29 Skúška pána Bismarcka so svojimi žiakmi. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 11, s. 79.

považovať mieru anonymnosti zobrazovaných, spojenú s neustále opakujúcimi sa motívmi politického programu zoskupenia. Tento druh humoru balansuje na pomedzí priameho politického výrazu a sociálnej kritiky, preto je jeho kategorizácia náročná a nepresná. Hlavným dôvodom je spájanie politickej kampane ostatných strán s alkoholizmom či inými problémami spoločnosti, takže nie je možné vždy prisúdiť konkrétnej karikatúre jej čisto politický rozmer v zmysle kampane, a ani sociálny rozmer posudzovaný ako kritika spoločnosti.

Za politickú karikatúru je možné považovať vyobrazenie z tretieho čísla *Raráška*, kde autor využil alegóriu medzi zvieratami a ľuďmi (Obr. 1).³⁰ Vystupujú v nej osly, vól a kôň v oblekoch, pričom symbolizujú skupinu virilistov. Títo nevolení zástupcovia vo výboroch boli v rámci priloženého textu zosmiešnení ako súčasť Deák párt, teda vládnej strany. Ironické skonštatovania na ich adresu súvisia s postojom strany k zástupcom vo výboroch zastupujúcich oblasti so slovenským obyvateľstvom bez presadzovania národne-orientovanej politiky. Využitie zvieracích hláv zvyšuje záber karikatúry, nakoľko ju môžu čitateľa adaptovať na lokálnych politikov a tým upevňovať milieu vznikajúce okolo Starej školy slovenskej. Rovnako však dáva možnosť „zrecyklovať“ karikatúru a využiť ju aj pri inej príležitosti. V tomto prípade sa jednalo o neskoršiu kritiku nitrianskeho župného zastúpenia,³¹ pôvodne nakreslenú kvôli vyšetrovaniu incidentu v Lopašove.³²

Kritike prostredníctvom satiry sa nevyhli ani predvolebné súboje a tým pádom uhorský volebný systém. Volebná kampaň bola postavená na skupine kortešov, ktorí zabezpečovali nalievanie alkoholu, hody a tým pádom aj samotné hlasy. Nezriedka činnosť týchto kortešov viedla k násiliu, pravidelne sprevádzajúcemu voľby do uhorského snemu. Na jednej z karikatúr v *Rarášskovi* sú vyobrazení dvaja kandidáti „hasiaci oheň“ tým, že zaliezajú do krbu (Obr. 2). Tým sa vyhýbajú reálnemu problému, ktorým je bitka a násilie medzi voličmi.³³ Obdobne k téme pristupuje aj *Ježibaba*, keď zobrazuje kortešov rozdávajúcich alkohol či bijúcich národný sprievod.

Na objasnenie politickej pozície *Raráška* a Starej školy v rámci pravo-ľavého spektra uhorskej politiky je možné pozrieť sa na karikatúru týkajúcu sa volebného práva (Obr. 3). Jedná sa o iróniu ukazujúcu na disparitu hlasovacieho práva

30 Inteligencia, ktorá zvelebí tie výbory. In *Rarášek*, 1870, roč. 1, č. 1, s. 8.

31 Verné vyobrazenie niektorých členov výboru, zostaveného z tých ctených a učených mužov nitrianskej inteligencie maďarskej XIX. storočia, ktorí zriadili to čestné zvieranie 26. septembra večer a 27. septembra ráno. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 10, s. [74].

32 Pre Lopašovský incident pozri KRÁTKY, Matúš. Ako prebiehali uhorské voľby. Volebný rok 1868 – 1869 vo volebnom obvode Vrbové. In *Historický zborník*, 2017, č. 2, s. 33-51. ISSN 1335-8723.

33 Prípravy k slobodným voľbám. In *Rarášek*, 1872, roč. 3, č. 5, s. 33.

medzi obyvateľstvom, kde na jednej strane voliči pravice, hoc bosí a neupravení, majú právo voliť, zatiaľ čo voliči ľavice v sviatočnom nemôžu. Touto kritikou volebného systému sa zároveň časopis prikláňa na stranu snemovej ľavice, ktorú konkurenčná *Ježibaba* kritizuje.³⁴

Obr. 2:

Z hľadiska významu *Ježibaby* a *Raráška* je samozrejmé, že karikovanie politických osôb či udalostí zohrávalo kľúčovú úlohu v ich existencii. Zámer rozširovať politiku na iné aspekty života bol využívaný hlavne v rámci kritiky predvolebných kampaní, kde dochádzalo k opíjaniu sa, bitkám a korupcii. Dôležitým rozdielom medzi oboma periodikami je ich politická pozícia. V prípade *Novej školy* a ich časopisu *Ježibaba* je badateľný posun z podpory snemovej ľavice

34 Podľa zákona a spravodlivosti. In *Rarášek*, 1872, roč. 3, č. 6, s. 41.

k neutrálnej vlastnej pozícii, zatiaľ čo *Rarášek* a SNS sa neustále pridržiavajú pokusu politicky sa presadiť cez podporu opozície. Túto vyhranenosť potvrdzujú napríklad karikatúry K. Tisza, ktoré sa objavili v *Ježibabe*, zatiaľ čo *Rarášek* sa venoval volebnej nespravodlivosti vlády voči opozične naladeným voličom ľavice. Jedným z technických rozdielov je potom samotné zobrazovanie politikov, kde *Ježibaba* nadväzuje na tradíciu *Černokňazníka* a používa aj osobne mierenú karikatúru. Na druhej strane *Rarášek* využíval vágnejšie formy a niektoré karikatúry opakoval pri viacerých udalostiach. Dopad na tento nepomer mala rozhodne aj finančná situácia vydavateľov a dôležitosť *Ježibaby* vo vzťahu k budovaniu voličskej základne Novej školy.

Obr. 3:

Stereotypy v zobrazovaní národov, národností a etník

Keďže politické strany v 19. storočí boli pevne spojené s národnou otázkou, hľadanie slovenskej identity a jej súperov súvisí aj s humoristickou tvorbou. V rámci karikatúry sa jedná prevažne o ustálenie rôznych skupín stereotypných zobrazení, ktoré jednak uľahčujú orientáciu čitateľov v kresbách, zároveň však ironizujú vlastnosti oponentov. Každému národu tak boli inými národmi prisudzované niektoré vlastnosti, prevažne negatívneho charakteru. Podobným spôsobom zobrazovala nemecká tlač českého Honzu ako zlodēja, a na druhej strane nemeckému Michnovi prisudzovali české periodiká vlastnosti ako chamtivosť a nespravodlivosť.³⁵

35 RAK, Jiří. „Obraz druhého“ v české karikatuře 1848–1948. In BECHER, Peter – DŽAMBO, Jozo. *Gleiche Bilder, gleiche Worte: Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur (1848–1948): Ausstellungskatalog / Stejné obrazy, stejná slova: Němci, Rakušané a Češi v karikatuře (1848–1948): katalog výstavy*. München: Adalbert Stifter Verein, 1997, s. 8. ISBN 398053782.

Keď sa pozrieme na *Ježibabu*, tak tento časopis využíva viaceré modely spracovania Slovákov. Medzi pozitívne vlastnosti patrí napr. čistota, ako v karikatúre *Komu česť, tomu česť; pastierovi trúba; Žilina! Žilina! Bude-li čo z teba?*,³⁶ v ktorej na dedine čakajú notára v sviatočnom oblečení. Naproti tomu je skupina mestských pánov, ktorí žijú v neporiadku a ignorujú župana v Žiline. Ideálom je v tomto prípade organizovaná a poriadkumilovná dedinská rodina, dodržiavajúca zásady slušného správania. Podobne je tomu tak aj vo *Volebnom obrázku na Slovensku* (Obr. 4),³⁷ kde skupina slovenských národovcov v slávnostných bielych šatách stojí za sprievodom vládneho kandidáta podávajúceho voličom alkohol. Tí majú na sebe tmavé šaty, takže autor využíva kontrast farieb a vytvára dojem čistoty okolo národne uvedomelých Slovákov.

Obr. 4:

Druhou významnou polohou je nevinnosť. Súvisí s čistotou, ale býva zobrazená aj ako nespravodlivosť. Tu sa často zamieňa Slovák za Slovana, nakoľko *Ježibaba* politickú nespravodlivosť v Uhorsku vzťahovala aj na ostatné slovenské národy. V karikatúre *Náš Marcin*³⁸ nakreslený valach leží na zemi v klobúku a trpí rany od logiky a spravodlivosti z rúk dvoch „pravekých“ ľudí s kožušinou

36 *Komu česť, tomu česť; pastierovi trúba; Žilina! Žilina! Bude-li čo z teba?* In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 6. s. 27.

37 *Volebný obrázok na Slovensku*. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 89.

38 *Náš Marcin*. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 2, s. 19.

ako oblečením. Neaktuálnosť a konzervatívnosť niektorých názorov je pranierovaná pomocou prirovnania k necivilizovaným ľuďom.

Obdobne s modelom Slováka narába aj *Rarášek*. Vo svojej rubrike *Múdre napomenutia*³⁹ je zvolený motív sediaceho drotára a jeho „sedliackeho rozumu“. Rovnako postupujú autori aj pri iných karikatúrach, pričom dôraz je stále kladený na jednoduché oblečenie mužov aj žien.

Významnou vizuálnou premenou však prechádzajú „odrodilci“ či „maďaróni“, teda ľudia pochádzajúci zo slovenského prostredia, ale kritizujúci národný program. Vizuálne získavajú vizáž mierne deformovaných a nepodarených kresieb, s niekoľkými rysmi vyžívanými pri maďarských karikatúrach. Typicky sú to dlhé fúzy siahajúce mimo tvár, šikmé oči, vtáčie perá za klobúkom a pod.⁴⁰ Tento motív je využívaný v oboch časopisoch, preto nie je možné vidieť zásadný rozdiel v stereotypnom stvárnení Maďarov.

Tým, že *Ježibaba* využíva konkrétne kresby politikov, dopĺňajú aj množstvo menších rysov, avšak v podstatných kontúrach držia obidve strany rovnakú líniu. V prípade Sloveniek a Maďariiek je možné vychádzať len z analýzy kontextu a snahy o vykreslenie krásy. Slovenkám je prisudzovaný pôvab, kdežto Maďarky, prípadne národne neorientované Slovenky sa väčšinou mračia alebo sú sprevádzané nápismi so slovami škaredosť a pod.⁴¹

Ostatné národy Uhorska sa v slovenských karikatúrach v sledovanom období rokov 1870 – 1872 objavujú len striedmo. Dôvodom môže byť aj náročnejšia identifikácia, ale hlavne prekrývanie tém medzi Slovákami a inými slovanskými národnosťami. Takýmto spôsobom stačilo zmeniť popisy ku karikatúram a tie zrazu mohli pokrývať väčšie spektrum ľudí. Potreba zobrazovať konkrétne slovenské národnosti však evidentne v redakciách *Ježibaby* a *Raráška* v danom období nenastala.

V niekoľkých karikatúrach sa objavujú Rómovia a Židia. V prípade Rómov sa jedná len o okrajové zobrazenie na základe stereotypov, nie o svojbytnú karikatúru s konkrétnou pointou. V skúmanom období sa objavili len dva prípady, pričom obidva v tom istom vydaní *Ježibaby*. Na karikatúre *Volebný obrázok na Slovensku* (Obr. 4)⁴² sekunduje jeden Róm nakreslený bez topánok, za to s výrazne zafarbenou tvárou a kučeravými vlasmi. Slávnostne uteká za vozom s alkoholom, čo ho pasuje za podporovateľa vládnej politiky. Druhé zobrazenie pochádza z karikatúry *Na bále v Kláštore* (Obr. 5),⁴³ kde v pozadí hrá na hudobné nástroje trojčlenná rómska kapela. Karikatúra Rómov je tak v rámci slovenských časopi-

39 Napríklad *Múdre napomenutia*. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 1, s. 4.

40 Šuhaj, za ktorým sa dievčatá pochabia. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 1, s. 8.

41 Na bále v Kláštore. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 90.

42 Volebný obrázok na Slovensku. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 89.

43 Na bále v Kláštore. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 90.

sov podružná, pričom sa obmedzuje len na niekoľko stereotypov ako je tmavšia plet', kučeravé vlasy a hra na hudobné nástroje.

Obr. 5:

Na bále v Kláštore.

Satira voči židom bola obľúbenejšia než rómska a mala svoj vlastný politický podtext. Vychádzala z latentného (a niekedy aj silnejšieho) antisemitizmu jednotlivých predstaviteľov. Najdôležitejšiu líniu výkladu tvorí podpora Maďarov a vládnej moci od židov, čím sú opäť pomocou jednoduchej satiry odsunutí na „opačnú“ stranu. Aj v prípade tohto druhu národnostnej karikatúry bola o niečo aktívnejšia *Ježibaba*. Na jednej z nich sú vyobrazení dvaja muži s veľkými nosmi a bradami nosiaci dva drevené sudy na hlave (Obr. 6). Dôležitou súčasťou je sprievodný text napísaný gramaticky nesprávne. Jeho obsahom je skonštatovanie, že „*to ťažké bremeno ponesu na príkaz pána veľkomožného aj do pekla, pokiaľ zaplatí*“.⁴⁴ V tejto figúre sú tak opäť využité viaceré stereotypy ako láska k peniazom, servilnosť k moci a v neposlednom rade aj vonkajšie rysy. Tie je možno nájsť aj v iných prípadoch (počítajúc aj *Raráška*), avšak sú len doplnkovým zobrazením.

Oblíbené národnostné námety sa v období rokov 1870 – 1872 postupne etablovali v slovenskej karikatúre v oboch politických prúdoch, hoci v rámci dôležitosti museli ustúpiť samotnej politike. Pri ich tvorbe bolo dôležité rozdelenie na

44 [b.n.]. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 11, s. 78.

„my“ a „oni“. Zatiaľ čo kategória „my“ patrila národne zmýšľajúcim Slovákom a Slovanom s pozitívnymi vlastnosťami ako čistota, poriadok, logika, sedliacky rozum a pod., ostatné národnosti a hlavne Maďari i ľudia podporujúcich ich politiku boli zobrazovaní negatívne. Nejednalo sa pritom len o ideály a myšlienky, ale aj vonkajšiu vizáž aktérov. V týchto zobrazeniach sa presadili tradičné stereotypy, ktoré zjednodušovali „čitateľnosť“ karikatúry. V menšej miere bol do humoristických časopisov prostredníctvom kresieb ventilovaný aj antisemitizmus. Keďže sa jedná len o niekoľko prípadov, je nemožné vyvodiť na vzorke z rokov 1870 až 1872 konkrétnejšie závery.

Obr. 6:

Š. Javčí čo také vreme, keď narozhlas
p. valčomolko čo ja len unesjem.
J. Hje mánie sa. čo trvať, tády pšovsema
i do pčka.

Genderové aspekty a postavenie ženy v karikatúre 1870 – 1872

Dôležitou súčasťou kreslenej karikatúry bol gender a postavenie mužov a žien v rámci humoru. Táto skupina mohla mať niekoľko politických polôh. Jednak je to samotná politická pozícia k emancipácii žien či úlohe mužov v spoločnosti, ale zároveň aj personifikácia javov, akými sú sloboda, spravodlivosť, či krajín. V obidvoch rovinách zohráva výrazný podiel na vizualizácii stereotyp.

Pri *Ježibabe* je dôležité neopomenúť úvodnú figúru nad nadpisom, ktorá je pevnou súčasťou grafického spracovania. Ako vyplýva z názvu, jedná sa o čarodejnicu na metle s prútkom a čašou v rukách, ktorá sa oháňa voči mrakom. Okolo nej sa vyskytujú rôzne mytologické postavy ako draky alebo čerti, ale aj zvieratá typické pre čarodejnice, ako napr. sovy. Zo štylizácie vyplýva zámer rozháňať zlú náladu symbolizovanú mračnami, zároveň jej gestá pripodobňujú

výjavy ako je obraz „Slobody“ počas francúzskej revolúcie. S touto figúrou však autori ďalších karikatúr nepracujú. Na druhej strane stojí *Rarášek*. V ňom je využitá postava čerta „Raráška“, ktorý sa s úsmevom opiera o nadpis. Vyskytuje sa však v pravidelných intervaloch aj v karikatúrach v texte, pretože motív raráška komunikujúceho s ľuďmi je jednou z pevných súčastí rubriky. Obidva časopisy sa tak štýlovo vyhrávajú. Zatiaľ čo *Ježibaba* kladie na titulke dôraz na čistenie a zaháňanie temnoty, *Rarášek* ukazuje zlomyseľný výraz čerta. V rámci textového a ilustračného korpusu sa potom vyhráva svojím ostrovtipom a neústupnosťou voči politickým oponentom.

Obr. 7:

Obráz z hornieho Uhorska.

Vyobrazenie ženy ako personifikácie kladných vlastností či subjektov sa objavuje v oboch časopisoch. V *Ježibabe* napr. v karikatúre *Obráz z hornieho Uhorska* (Obr. 7),⁴⁵ kde je ako žena zobrazené „*Horňo Uhorsko*“. V popredí vyobrazenia je karikatúra F. Deáka ako biskupa, ktorý nesie v rukách rovnoprávnosť. Dva zástupy mužov-politikov sa navzájom obviňujú, že tá druhá strana chce spolupracovať s národnosťami (ľavica-pravica), avšak utvrdzujú sa v pre-

45 Obráz z hornieho Uhorska. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 9, s. 71.

svedčení, že to len sľubujú. Posledné slovo patrí „*Horňo Uhorsku*“, ktoré v ženskom rode hovorí: „*Vieru nedám žiadnemu z vás; znám vás pridobre, že nádeju si nemôžem žiadnu robiť, kebych vám dala vieru a lásku svoju.*“ Postava ženy je zobrazená s dvomi vrkočmi a v bielych šatách na ramienka, pričom pôsobí kontrastne oproti dvom politickým táborom, kde sú muži oblečení v tmavých kabátoch, príp. v brnení so sekerou. Samotný citát vysvetľuje pozíciu Novej školy slovenskej, ktorá sa v tomto období snažila raziť nezávislú politiku, hoci predtým podporovala politické pozície snemovej ľavice a na sklonku svojho účinkovania v politickom živote pred rokom 1875 aj opačnej strany politického spektra snemu.

Romantizujúca a idealizovaná karikatúra podobného druhu v *Raráškovi* chýba. Hlavným dôvodom je určite nižší počet ilustrácií v rámci čísla a prepojenosť na textový obsah, čo obmedzuje priestor na samostatnú, politicky ladenú karikatúru s námetom personifikácie.

Odlíšne využitie zobrazenia žien v karikatúre priniesla Ježibaba pri komentovaní bálu v Kláštore pod Znievom v Turčianskej župe.⁴⁶ Karikatúra sa týka primárne zhýralosti a úpadkovosti miestnej elity orientovanej v prospech vládných kandidátov. Centrálnou postavou je sediaci obézny muž v slávnostnom oblečení s fľaškou alkoholu v ruke. Prizerá sa naňho skupina spoločensky oblečených žien. Samotná karikatúra je prepojená s textom okolo, satira sa neobjavuje priamo v nej. V *Telegrame z Kláštora*⁴⁷ sa objavuje slovné spojenie „*ženská čvarga*“, čo implikuje negatívny vzťah autora k účastníčkam plesu. Podľa slov v texte sa jednalo o „*juštovský ples*“ (akcia na podporu Jozefa Justha). *Ježibaba* sa tak jednoznačne vyhraňuje voči vládnym kandidátom na lokálnej úrovni.

Satiry a kresleného humoru o ženách sa v *Raráškovi* objavuje viac. Slovenská národná strana sa totižto otázkou žien čiastočne zaoberala vytvorením spolku Živena, ktorý bol feministkami, akou bola napr. Hana Gregorová, kritizovaný. *Rarášek* sa tak stal ideálnou platformou pre ukážku nazerania zoskupenia na pozíciu žien v politike či stereotypoch mimo nej.

Z pohľadu predstáv o genderových úlohách je zaujímavá napr. kresba *Šuhaj, za ktorým sa dievčatá pochabia* (Príl. A.2.).⁴⁸ Hlavnou postavou je muž vľavo, oblečený v kabáte, nohaviciach, čiapke s vtáčim perom a v neforemných čižmách. Tvár má pretiahnutú a zaguľatenú smerom nadol, mierne sa hrbí a fúzy má odstávajúce. Jedná sa pravdepodobne o prirovnanie Maďara alebo „maďaróna“ k Mongolom, ktoré patrí k relatívne častým stereotypným zobrazeniam.⁴⁹

46 Na bále v Kláštore. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 90.

47 Telegramm z Kláštora. In *Ježibaba*, 1871, roč. 1, č. 13, s. 90.

48 Šuhaj, za ktorým sa dievčatá pochabia. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 1, s. 8.

49 V neskorších vydaniach je táto kresba využitá v rubrike *Chmuľo a Truľo*. Chmuľo a Truľo. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 6, s. 45.

Zobrazenie ironizuje hlavne servilnosť voči vládnej moci, ktorá je zobrazená pomocou takýchto črt. Vedľa vyobrazenia tejto postavy je skupina žien oblečená v ľudových krojoch, ktorá sa bije a háda o tento ironický ideál muža. Zobrazenie ženy je tak využité ako vedľajší motív pri vysmievaní sa modelovému Maďarovi alebo „odrodilcovi“.

Obr. 8:

Vzťah muža a ženy je vykreslený aj v trojoknovej ilustrácii *Obrázky zo života niektorých manželov*.⁵⁰ Prvé okno popisuje zalúbenie a predmanželskú idylu, kde je žena zobrazená ako anjel a muž ako mladík v klobúku. Nasleduje obdobie „päť rokov po svadbe“, v ktorom sa žena mení z anjela na ježibabu a navzájom so zostarnutým mužom zápasia. Vykreslenie tejto situácie naznačuje aj závažnosť problému domáceho násillia v období, keď vzniká ženský spolok Živena a alkoholizmus je ústrednou témou žurnalistiky. Pointou karikatúry je posledné okno zobrazujúce skupinu detí s popisom „a pri tom všetkom ich pán Boh požehnáva!“ Toto zobrazenie tak nesie svoje morálne posolstvo. Apeluje na väčšiu vd'ačnosť za „božie požehnanie“ v podobe detí a upozorňuje na problémy násillia a vývoja medziľudského vzťahu.

V čase prvopočiatku vzniku slovenského ženského hnutia sa karikatúra ženy dostala viackrát na stránky humoristických tlačovín. Zatiaľ čo Nová škola slovenská zastúpená Ježibabou využívala aj romantizujúce prvky a alegorické zobrazenia, SNS potvrdzovala svoje politické stanovisko k tejto otázke aj v širšom

50 Obrázky zo života niektorých manželov. In *Rarášek*, 1871, roč. 2, č. 3, s. 20.

zábere. Ženský spolok Živena bol totižto projektom viacerých mužov-politikov Starej školy. Z dôvodu pobavenia či poučenia o spoločnom spolunažívaní sa tak v rámci *Raráška* etablovala pre *gender studies* zaujímavá karikatúra.

Záver

Spoločná existencia humoristických časopisov *Ježibaba* a *Rarášek* bola spojená s fungovaním dvoch politických strán s národným programom v slovenskej politike. Obidve strany pristúpili k tvorbe kreslenej karikatúry svojím spôsobom. Tento podstatný historický prameň môže pomôcť pri skúmaní myšlienkových máp a pochodov politikov a podporovateľov. Doplňuje politické noviny a iné angažované diela, pričom využíva čitateľsky atraktívnu kreslenú podobu. V sledovanom období rokov 1870 – 1872 síce kreslená karikatúra neprekonáva textový humor a nedokáže často bez neho fungovať, ale zanecháva dôležitý obraz o kľúčových politických pozíciách.

Na rozdiel od rozvinutejšej maďarskej kreslenej karikatúry je tej slovenskej relatívne málo. V každom prípade počet ilustrácií (počítajúc rovnako politické aj nepolitické) bol nízky, keďže jedna ilustrácia sa objavovala na každej druhej strane. Tento pomer sa premieňal, avšak všetky výraznejšie zvýšenia v prospech obrázkov boli spôsobené zmenšením rozmerov, opakovaním alebo prepájaním sa s dlhším textom. *Ježibaba* patriaca k portfóliu Jána Nepomuka Bobulu mala nielen viac ilustrácií, ale taktiež väčší politický rozmer než konkurenčný *Rarášek*.

Priame zobrazovanie politických aktérov, typické napr. aj pre starší časopis *Černokňazník* v 60. rokoch 19. storočia, využívala len Nová škola slovenská v *Ježibabe*. Spomedzi významných politikov sa na stránkach časopisu objavili K. Tisza, F. Deák, Otto von Bismarck, Gy. Andrassy atď. Ich vyobrazenie sa dá považovať za hodnoverné a presné, čo potvrdzuje chválitebnú úroveň karikatúry v tomto časopise a ekonomickú náročnosť. Periodikum Starej školy *Rarášek* naproti tomu využíval skôr synkretizmus politickej a sociálnej karikatúry s nejasnými aktérmi, čím rozširoval pole pôsobnosti a „nadčasovosť“. Pri absencii otvorenej karikatúry politika tak nemohlo dôjsť ani ku konfrontácii s Novou školou, ktorá v tomto období ostala v textoch. Tematicky sa *Rarášek* nevyhraňoval voči ľavicí, zatiaľ čo *Ježibaba* reflektovala zmenu politickej pozície Novej školy po voľbách v roku 1869. Táto zvýšená politická aktivita a snaha o nové miesto mohli súvisieť aj so zvýšenou podporou humoristickej činnosti, pretože satira mohla slúžiť na korekciu starších politických stanovísk a ich prekonanie.

Pri konštrukcii národnej identity prostredníctvom karikatúry postupovali obidva časopisy veľmi podobne – manifestáciou pozitívneho „ja“ národne uvedomelých Slovákov a Sloveniek. K tomu im dopomáhali kontrastné zobrazenia farby, čistoty, či „krásy“. Tieto osoby tak neboli terčom irónie či posmechu,

ale vyzdvihované za vzor. Oproti tomu negatívne vlastnosti a satiru nadobúdali národne nevedomelí či maďarských politikov podporujúci ľudia. V rámci ich stvárnení sa presadili obdobné znaky ako pri zobrazovaní Maďarov, teda šikmé oči, odstávajúce fúzy, nerovný vzhľad, kontrastne tmavé, špinavé, zaplátané či naopak prezdobené oblečenie a pod. V rámci stereotypov okrajovo vystupovali v *Ježibabe* aj Rómovia a Židia, jedni s kučeravými vlasmi, tmavou farbou pleti a hudobnými nástrojmi, druhí s krivými nosmi a pod. Nová škola bola pri týchto karikatúrach agresívnejšia a priamočiarejšia, čo potvrdzuje snahu tohto politického zoskupenia nájsť nový priestor v rámci uhorského politického systému a presadiť sa výrazným volebným výsledkom.

V neposlednom rade je dôležité spomenúť aj genderové úlohy zobrazené ako kreslený humor. Obidve periodiká pristupovali k tejto problematike rozdielne. *Ježibaba* zachovávala politický ráz a karikatúra ženy sa často vyskytovala ako alegória vlasti, slobode, rovnoprávnosti a pod. Aj iné zobrazenia žien mali politický podtext, ako napr. ples na podporu vládneho kandidáta a pod. Naproti tomu *Rarášek* priniesol viacero sociálnych ilustrácií riešiacich viaceré spoločenské problémy ohľadom manželstva alebo spolužitia, čím nadviazal na činnosť Starej školy pri zakladaní ženského spolku Živena.

Obidva časopisy tak prispeli k diverzite politických názorov a žurnalistiky na začiatku 70. rokov 20. storočia. Postupom času ukázali aj rozdielnu úroveň vitality, keď *Rarášek* dokázal fungovať až do roku 1875, kdežto *Ježibaba* volebným rokom 1872 skončila svoju existenciu. Rozdielne prístupy k technike zobrazovania alebo k témam predstavovali určitú etapu vo vývoji slovenskej karikatúry zapojenú do budovania *milieu* okolo politických strán. Táto krátka etapa možno nemá pre niektorých historikov taký význam ako následné znovuoobnovenie *Černokňazníka* v rokoch 1876 – 1910,⁵¹ ale prináša viacero poznatkov k budovaniu politickej základne, zmýšľaniu, zmenám politických preferencií v rámci uhorského stranícko-politického systému a k postupnému procesu tvorby bariér medzi Slovákmi a Maďarmi v druhej polovici dlhého 19. storočia.

* Príspevok vznikol za podpory MŠMT udelenej UP v Olomouci (IGA_FF_2019_011) *Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V.*

---

51 ŠVEC, ref. 9, s. 27.

ANALYSE DER POLITISCHEN UND SOZIALEN KARIKATUR IN DEN
ZEITSCHRIFTEN *RARÁŠEK* UND *JEŽIBABA* IM ZEITRAUM 1870–1872

MATÚŠ KRÁTKY

Die Neue Schule slowakische präsentierte in der Zeitschrift *Ježibaba* und die Alte Schule, bzw. Slowakische Nationalpartei in der Zeitschrift *Rarášek* ihre politische Stellungnahme mittels der politischen und sozialen Karikatur und Illustrationen. Die leicht abweichende politische Stellungnahme determinierte nicht nur die Themen, sondern auch die bildnerische Ausführung. Vor allem *Ježibaba* galt während ihrer Existenz als rasante und politisch aggressive humoristische Zeitschrift. Der Hauptgrund dafür war ohne Zweifel die politische Orientierung der Neuen Schule.

Das Zeichnen der konkreten Personen als Karikatur etablierte sich in der Zeitschrift *Rarášek* nicht, während in der Konkurrenzzeitschrift *Ježibaba* die Karikaturen der höchsten ungarischen Politiker auftauchten. Ebenso unterschiedlich war das karikierte politische Spektrum. *Rarášek* kopierte politische Stellungnahme der Slowakischen Nationalpartei und kritisierte die Linke im Parlament. Im Gegenteil, in der Frage der Aufbau der slowakischen Identität gingen beide Zeitschriften sehr ähnlich vor und schrieben ihr in ihren Werken ähnlich positive Eigenschaften zu. *Ježibaba* fügte in einigen ihren Karikaturen als Zusatz anderer Szenen auch den aktuellen Stereotyp der Juden oder Roma hinzu. Hiermit wurde nicht nur ein moderneres Herangehen der blumigeren und mehrlagigen Karikatur gezeigt, sondern auch ihre künftigen Probleme.

An dem Rand des Interesses blieb die weibliche Karikatur. *Ježibaba* benützte die Frauen für die Allegorien der Heimat oder Gerechtigkeit, *Rarášek* trug mit mehreren Zeichnungen über die Ehe oder über andere soziale Fragen, die mit Frauen oder Gender verbunden waren, bei. Trotzdem blieb dieses Thema nur in der Anfangsphase.

Mgr. Matúš Krátky
Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Na Hradě 5, 779 00 Olomouc
Česko
e-mail: matus94@gmail.com